

gemakkelijk, door zich vooral te beperken tot het bovenste niveau van het politieke schaakspel. Snijdt men de lagen daaronder aan: de ideologische, de religieuze, de sociaal-culturele en sociale-economische, dan blijkt daar voldoende continuïteit aanwezig om het congres te rechtvaardigen. Dat doen de overige bijdragen in deze bundel dan ook ten volle; van de nood een deugd te maken is de auteurs kennelijk wel toevertrouwd.

Een van de bezwaren van het bespreken van bundels is de diversiteit van de bijdragen, die van de recensent vaak het onmogelijke vergt om ieder het zijne te geven. Dat geldt nog sterker, wanneer de veelal vooraanstaande auteurs op minder dan tweehonderd bladzijden een hele eeuw overhoop halen. Het voortdurend terugkeren van dezelfde ontwikkelingen, gebeurtenissen en personen, die natuurlijk telkens vanuit een andere gezichtshoek worden bekeken, maakt het extra gecompliceerd. Ik wil me hier dan ook beperken tot een korte opsomming van de opgenomen artikelen. De bundel als geheel is een geslaagd produkt, dat veel waarde ontleent aan het essayistisch karakter van sommige bijdragen, aan de prikkelende stellingnamen van enkele auteurs en aan de wijze waarop de bestaande historiografie op diverse terreinen kritisch toegankelijk wordt gemaakt.

Drie artikelen trekken boven de andere de aandacht. Het eerste is een studie van S. Stuurman over de verhouding tussen seculiere en confessionele cultuur in Nederland, die het chronologisch kader overschrijdt en waarmee de bundel dan ook terecht opent. Onder de dubbelzinnige titel 'De overwinning van de zonde' schetst hij in brede lijnen een ontwikkeling van de reformatie tot de huidige dag, waarbij hij verschillende van hem bekende stokpaardjes berijdt. Hij doet dat echter zo elegant en weinig opdringerig, dat de lezer het hem graag vergeeft, al zullen zijn opvattingen ook nu wel niet zonder tegenspraak blijven. Het tweede opvallende stuk is tevens het langste, waarin P. Luykx vanuit een wisselend perspectief de vaak moeizame relatie tussen de kerkgenootschappen en de confessionele partijen analyseert onder het aspect van de politieke machtsuitoefening. Informatief en diepgravend zonder opsommerig of onleesbaar te worden, is dit artikel een dankbare kandidaat voor een nieuwe uitgave van *Vaderlands verleden in veelvoud*. De laatste van deze drie bijdragen is wat korter. Hierin geeft D.Th. Kuiper, in aansluiting op een eerdere publikatie over het Nederlands protestantisme, op zeer pregnante wijze een schets van 'een eeuw 'confessionele' politiek in ontwikkelingsperspectief'.

De overige artikelen in de bundel behandelen achtereenvolgens de confessionele machtsvorming op nationaal niveau en hun riantie positie in het politieke 'midden' (R.A. Kolle en H.M. ten Napel); de rol van de confessionelen bij het